

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1965.2.05>

V. JÄRV

EESTI RAHVUSLIKU KODU-UURIMISE KÜJUNEMISLOOST KUNI SUURE SOTSIALISTLIKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONINI

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX ja XXII kongress töid värsked tuuli paljudele elualadele. Rahva loomingulised jõud, mida isikukultus oli oluliselt kütkes hoidnud, vallandusid täies ulatuses. Koos mitmete muude kultuurielu nähtustega sai uue hoo ka kodu-uurimine, rahva teadusliku isetegevuse tähtsaim avaldusvorm.

Kasutades nõukogude ajal loodud avaraid võimalusi ja rahvusliku kodu-uurimise progressiivseid traditsioone, on meie vabariigis saavutatud kodu-uurimise arendamisel mõndagi. Seepärast ongi põhjust peatuda nende traditsioonide kujunemisel ja püüda välja selgitada neid ideid ning organisatsioonilisi vorme, millel on väärtust tänapäevalgi. Seda ülesannet püüab jõudumööda täita ka käesolev uurimus, milles lühidalt vaadeldakse eesti rahvusliku kodu-uurimise arengut kuni Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsioonini.

*

Enne kui eesti rahva ajaloos välja kujunesid need eeldused, mis võimaldasid rahvusliku kodu-uurimise tekke, olid siinset loodust ja rahva minevikku ja olevikku hakanud käsitlema balti saksa uurijad.

Balti sakslaste kodu-uurimislikud harrastused (kui mitte arvestada vähesed varasemaid kroonikakirjutajaid) algasid XVIII sajandi teisel poolel, s. o. ajajärgul, millal tootlike jõudude arendamise võimalused feodaalsete tootmissuhete alusel olid juba saavutanud oma äärmise piiri. Selles olukorras asusid kohalike olude uurimisele niihästi progressiivsed mõtlejad, kes pärisorjusel põhjendavast ühiskonnast tõetruu pildi maalimisega püüdsid tõestada selle korra säilitamise ebaotstarbekohasust ja ebainimlikkust, kui ka balti parunite huvide lühinägelikud kaitsjad, kellele kaasaegsete olude uurimine oli talurahva pärisorjusliku ekspluateerimise jätkamise ja süvendamise vahendiks. Need kaks balti saksa kodu-uurijate leeri säilisid ka pärast seda, kui Eestimaa 1816. ja Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadusega oli pärisorjuse vormiliselt kaotatud. Endiselt püüdsid ühed avardada kapitalismi arenemisvõimalusi ning likvideerida pärisorjuslikke teid või nende jäänuseid, teised aga tõkestada kapitalismi arengut.

Väljapaistvamaks balti saksa kodu-uurijaks oli August Wilhelm Hupel (1737—1819). Tema kolmeköiteline entsüklopeedilist laadi teos Baltimaade olude kohta «Topograafilisi teatmeid Liivi- ja Eestimaa kohta»¹ ning selle täiendusköide «Riia ja Tallinna asehaldurkonna praegune korraldus»² sisaldavad väärtuslikke andmeid kohaliku looduse, kliima, rahvastiku, asustusolude, maavaldussuhete, pärisorjuse raskuse, etnograafiliste küsimuste ja muu kohta.

¹ A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I—III. Riga, 1774—1782.

² A. W. Hupel, Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revalschen Statthalterschaft, zur Ergänzung der Topographischen Nachrichten von Lief- und Ehstland. Riga, 1789.

Oma teoste koostamisel kasutas Hupel kodu-uurimislikku meetodit, organiseerides endale laialdase korrespondentide võrgu. Tal oli kirjasaatjaid kõigis Eesti maakondades, eriti tihedalt tema kodukoha Põltsamaa ümbruses. Hupel oli ühtlasi esimesi muinasleidude kogujaid Eestis, samuti on ta teinud esimesi tähelepanekuid meie linnuste ja kalmete kohta. Ka keeleteaduse ja folkloori valdkonnas ei puudu tal teeneid.

Ometi esindas Hupel kodu-uurimises seda suunda, mis oli valvel mõisnike huvide eest. Tema «Majanduslik käsiraamat Liivi- ja Eestimaa mõisaomanikele»³ sisaldas juhendeid talupoegade võimalikult põhjalikuks ekspuaterimiseks. Hupeli töödes kohati väljendatud hoolitsus pärisorjade eest ei ulatunud palju kaugemale mõistliku talupoja hoolitsusest koduloomade eest. See kajastas vaid nõndanimetatud feodaalset humanismi, mida esineb ka tema eestikeelsetes töödes.⁴ Nende oluliseks juhtmõtteks on manitseda talupoegi kuulekusele mõisnike suhtes.

Progressiivset suunda balti saksa kodu-uurijate seas esindas kõige selgekujuliselt Johann Christoph Petri (1762—1851), järjekindel võitleja talurahva vabastamise ja kapitalistliku arengutee eest. Petri teosed «Põllumajandusest, kultuurist ja maaharimisest Liivi- ja Eestimaa»⁵, «Eestimaa ja eestlased»⁶ ning mitmed teised põhinevad põhjalikel kodu-uurimislikel eeltöödel.

Pärisorjusest Eesti alal ei ole keegi andnud täielikumat ja vapustavamalt käsitlust kui Petri. Peale selle on ta aga laialdaste materjalide alusel analüüsinud ka kohaliku põllumajanduse, kaubanduse ja linnade arengu küsimusi. Esimesena esitas ta andmeid selle kohta, et talupoegi ei ekspuaterinud mitte ainult mõisnikud, vaid ka liigkasu võtjad linnades. Petri ei tundnud faktilist materjali sugugi halvemini kui Hupel, kuid järeldused, mis ta sellest materjalist tegi, olid viimase omadest radikaalselt erinevad.

Balti saksa kodu-uurijate seas oli Hupeli suuna esindajaid tunduvalt rohkem kui Petri järglasi. Nende uurimisobjektiks oli rohkem Balti saksluse olevik ja minevik, kui eestlaste oma. Seetõttu kujuneski eesti rahvuslike kodu-uurimine, mis oma alg-aegadel oli valdavas osas progressiivne, balti saksa kodu-uurimise järglaseks ainult piiratud ulatuses. Nende omavahelist suhet iseloomustavad kolm asjaolu.

1. Eesti rahvuslik kodu-uurimine kasutas balti sakslaste poolt kogutud küllatki ulatuslikke ning väärtuslikke faktilisi materjale.

2. Eesti rahvusliku kodu-uurimise väljapaistvaimad esindajad tuginesid oma järeldustes väheste progressiivsete balti saksa kodu-uurijate töödele.

3. Eesti rahvusliku kodu-uurimise väljapaistvaimad esindajad pidasid leppimatut võitlust balti saksa reaktsiooniliste kodu-uurijate levitatud võltskontseptsioonide vastu.

*

Lõplikud eeldused eesti rahvusliku kodu-uurimise tekkeks valmisid XIX sajandi teisel poolel seoses kapitalismi võidukäiguga ning eesti kodanliku rahvuse kujunemisega. Üksikud eesti orirahva seast esiletõusnud ning oma rahvaga seosesse jäänud haritlased alustasid aga rahvusliku kodu-uurimise kui rahvusliku kultuuri koostisosa loomist juba sajandi esimesel poolel. Nendeks esialgu veel üksiseisvateks suurkujudeks olid Friedrich Robert F a e h l m a n n (1798—1850) ja Friedrich Reinhold K r e u t z w a l d (1803—1882).

³ A. W. Hupel, *Oeconomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren, wie auch für deren Disponenten*, I. Riga, 1796.

⁴ Koos P. E. Wildega oli A. W. Hupel 1766. ja arvatavasti ka 1767. a. ilmunud ajakirja «Lühlike õppetused...» väljaandjaks.

⁵ J. Chr. Petri, *Über die Landwirtschaft, Kultur und Ackerbau in Lief- und Ehstland. Oeconomische Hefte oder Sammlung von Nachrichten, Erfahrungen und Beobachtungen für den Stadt- und Landwirth*. XIV Bd., 1800, Heft 6, lk. 509—523; XV Bd., Heft 1, lk. 44—59.

⁶ J. Chr. Petri, *Ehstland und die Ehsten oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten*. I, II u. III Theil. Gotha, 1802.

Balti saksa kodu-uurijate enamiku üleoleva suhtumise töttu eesti talurahvasse kujunes Faehlmanni kodu-uurimisliku tegevuse eesmärgiks töestada eestlaste võimet kultuuriloominguks. Ta kirjutas: «Nii mõnigi on elanud Eestimaal aastaid, kuid ei ole rahvast tundma õppinud, jah, nii mõnigi on sealsamas sündinud, üles kasvanud ja meheks sirgunud, aga ei tea eestlastest rohkem, kui et ta kõneleb mittedaksa keelt, kannab musta kuube ja on mees, kes Linné süsteemis võiks täita äärmisel juhul inimese ja lojuse vahelist lünka.»⁷ Niisuguste arvamuste kummutamiseks asuski Faehlmann eesti folkloori uurimisele ja tutvustamisele. Tema kodu-uurimislik töö seisnes peamiselt muistendide kogumises, kuid sellelgi oli oma aja oludes erakordne tähtsus. Samalaadilisele tegevusele püüdis Faehlmann kaasa tömmata kõiki neid, kes olid vabad või valmis vabanema kitsarinnalistest eelarvamustest eesti rahva kohta. Ta oli osaline 1831. aastal rajatud Teadusliku Vestlusringi (Wissenschaftlicher Unterhaltungs Cirkel) organiseerimisel ning juhtivalt tegev Õpetatud Eesti Seltsi asutamisel 1838. aastal. Oma eluajal suutis ta ära hoida reaktionääride võimuletuleku selles seltsis.

Veelgi suurem oli Fr. R. Kreutzwaldi tähtsus eesti kodu-uurimise arengus. Eesti looduse ja ajaloo, eelkõige aga rahva suulise loomingu uurimist alustas Kreutzwald juba üliõpilasena ning jätkas seda enam-vähem elu lõpuni. Korduvalt, ning palju kui seda võimaldasid leivateenimismured, viibis ta uurimismatkadel. Näiteks rändas Kreutzwald aastail 1847 ja 1849 setude asumisalal ning kogus statistilis-etnograafilisi andmeid ja rahvamälestusi ning laule.⁸ Teatavasti oli Lauluisa enda kogutud folkloristlik aines talle lähtealuseks «Kalevipoja» ja «Eesti rahva ennemuistsete juttude» kirjutamisel.

Ajakirjanduses hakkasid Kreutzwaldi kodu-uurimislikud sõnumid ilmuma juba 1830-ndate aastate teisel poolel. Ta kirjeldas eesti talurahva elutingimusi ning avaldas lühiaurimusi üksikute paikkondade kohta. Tähelepanu väärivad näiteks tema artiklid Võru ja Paide ajaloo⁹ ning Rõuge ja Otepää kihelkonna elust.¹⁰ Esimesena Eestis alustas Kreutzwald lahkuskude ajaloo uurimist ning paljastas sektantlike jutlustajate omakasupüüdlikkust.¹¹ Kogutud statistiline materjal ja rohked tähelepanekud olid aluseks Eestimaa ja Liivimaa majandusliku arengut käsitlevale artiklile «Mis numbrid jutustavad».¹² Kreutzwald oli esimene, kes üleskutsega asuda kodu-uurimisele pöördus mitte enam progressiivsete balti saksa haritlaste poole, nagu seda oli teinud Faehlmann, vaid rahva enda poole. Tema esimene eestikeelne üleskutse rahvaluule kogumiseks ilmus 1843. aastal teoses «Sipelgas».¹³

Kreutzwaldi üleskutse rahvaluule kogumiseks ei saanud aga möödunud sajandi 40-ndail aastail veel kuigi laialdast kõlapinda leida. Ühiskondlik areng ei olnud veel viinud kapitalistliku tootmisviisi võidule ega eestlaste rahvusliku enesetunnetuse kujunemisele, mis algas alles kaks aastakümnet hiljem. Alles rahvusliku enesetunnetuse väljakujunemine tegi võimalikuks laialdase positiivse reageeringu kodu-uurimislikele üleskutsetele sajandi teisel poolel.

C. R. Jakobsoni (1841—1882) «Kolm isamaa kõnet» ja tema «Sakala», mis aktiveerisid rahvahulki, aitasid kaudselt kaasa ka kodu-uurimise elavnemisele.

Uhes 1878. aastal peetud kõnes¹⁴ algatas Jakobson ka eesti etnograafiamuuseumi rajamise mõtte ning õhutas rahvarõivaste ja muude etnograafiliste esemete kogumisele. Veel suuremad on aga tema teened koduloolise printsiibi rakendamisel eesti rahvakoolis.

Jakob Hurt (1839—1907) oli eesti rahvusliku liikumise kahe suuna võitluses

⁷ KM RO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond), OES, SK 214, lk. 1. Tsiteeritud: E. Laugaste ja E. Norman, Muistendid Kalevipojast. Tallinn, 1959, lk. 88 järgi.

⁸ Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Tallinn, 1953, lk. 121.

⁹ «Das Inland» 23. Nov. 1838; 28. Juli 1842.

¹⁰ «Das Inland» 20. Juli 1838.

¹¹ Töö jäi esialgu käsikirjaliseks. Ilmus esmakordselt 1935. aastal koguteoses «Õpetatud Eesti Seltsi kirjad» III, lk. 132—139.

¹² «Eesti Postimees» 19. märtsil 1869.

¹³ Sipelgas I. Tartu, 1843, lk. 38.

¹⁴ «Sakala Lisaleht» 1. apr. 1878.

C. R. Jakobsoni vastaseks. Hurda suures kodu-uurimislikus töös on aga klerikaalsed jooned vähemärgatavad ning see liitub oma valdavas osas demokraatliku kultuuri-pärandiga. Hurda kaastöölise seas rahvaluule kogumisel ning teiste kodu-uurimislike ülesannete täitmisel oli arvukalt neid demokraatlikult meelestatud tegelasi, kes rahvusliku liikumise poliitilistes küsimustes võtsid seisukoha selle eestlasest pastori vastu.

J. Hurt alustas rahvaluule ja rahvapärimate üleskirjutamist juba üliõpilasaastail. Oma esimese suurema teose «Mõni pilt isamaa sündinud asjust» (1871) eessõnas rõhutas ta ajaloolise rahvatraditsiooni kogumise tähtsust.¹⁵ Valituna järgmisel aastal Eesti Kirjameeste Seltsi presidendiks, seadis ta muu hulgas seltsi ülesandeks «meie oma vana aega uurida ja seks iseäranis mitmesuguseid rahva mälestusi korjata».¹⁶ Kuid «rahva mälestuste» all ei mõistnud Hurt siiski ainult ajaloolist traditsiooni. Püstitatud ülesandes sisaldus juba taotlus folkloori kogumiseks selle sõna kõige laiemas tähenduses. Hurt tõstis kodu-uurimisliku töö, mis seni oli olnud väheste isikute erahuviks, üldrahvalikuks ülesandeks. Tema kirjutis «Mis lugu rahva mälestustest pidada»¹⁷, oli mobiliseeriv tööjuhend. Meetoodilisi eeskujusid folkloristlikuks tööks ammutas Hurt naabermaadelt, eriti Soomest.

Üleskusetega rahvaluule kogumiseks esines eesti omaaegne väljapaistvaim folklorist üsna korduvalt ja need üleskutsed leidsid elavat vastukaja. Eriti suur mõju oli 1888. aastal avaldatud üleskutsel «Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele».¹⁸ Vallandunud entusiasmi aitasid üleval hoida ajakirjanduses järjekindlalt ilmuvad aruanded, kus iga saadetis leidis oma väärtusele vastava hinnangu. Hurda kaastöölise arv ulatus 1400-le. Nende seas oli niihästi haritlasi kui ka talurahva kõigi kihtide esindajaid, kaasa arvatud sulased ja teised maatamehed. Rahvaluule kõrval kogusid Hurda korrespondendid ka muid kultuuriloolisi materjale.

Mihkel Veske (1843—1890) teened kodu-uurimisel ei ole Hurda omadest väiksemad. Holstre Pulleritsu koolmeister Jaan Adamson äratas temas juba varases nooruses huvi oma maa ja rahva vastu. Ulatuslikku kodu-uurimist alustas Veske pärast seda, kui ta 1873. aastal oli Leipzigi ülikoolist kodumaale tagasi pöördunud. Talle paistis silma, et kodumaalt ära oldud aastate jooksul oli selle majanduslik areng üsna suurte sammudega edasi jõudnud. Sisuliselt tähendas Veske poolt märgatud nähtus kapitalismile ülemineku väliseid avaldumisvorme. Selle nähtuse kohta kogutud esialgsete andmete alusel pidas noor eesti haritlane Õpetatud Eesti Seltsis ettekande «Kultuurialastest edusammudest eestlaste elus» («Der Culturfortschritt im Leben der Esten»)¹⁹.

Edasiste andmete kogumiseks avaldas M. Veske 1875. aastal trükkis kaheksaleheküljelise brošüüri «Küsimised kodumaa asjadest»²⁰, mis kujunes esimeseks sisukamaks ja suhteliselt ulatuslikumaks kodu-uurimislikuks ankeediks. Enamikus selles sisalduvast 20 küsimusest tundis autor huvi edusammude vastu talumajanduses ja elamukultuuris. Veske päris aga andmeid ka taluteenijate palgaolude, maal levinud haiguste, arheoloogiliste mälestusmärkide ja paljude muude nähtuste kohta. 1881. aastal saatis ta laiali veel teise ankeedi, mille abil lootis saada andmeid kooli- ja haridusolude kohta.²¹ Veske kaasaja uurimise programm oli küllaltki ulatuslik. Tänapäeval on tema kogutud

¹⁵ «Eesti Postimehe lisaleht» 7. jaan. 1871, lk. 11.

¹⁶ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat, nr. 1. Tartu, 1873, lk. 72.

¹⁷ «Eesti Postimehe lisaleht» 23. juunil ja 1. juulil 1871.

¹⁸ «Olevik» 22., 29. veebr. ja 7., 21. märtsil 1888, «Postimees» 23. veeb., 1. ja 8. märtsil 1888; Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimetanud Hans Kruus. Tartu, 1939, lk. 229 jj.

¹⁹ Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat, 1874, lk. 139—149; «Neue Dörptsche Zeitung» 6. ja 7. novembril 1874.

²⁰ Vt. A. Viires, Mihkel Veske etnograafia-alasest tegevusest. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1956, nr. 4, lk. 297 ja 298.

²¹ KM KO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsi-kirjade osakond), f. 149, m. 49 : 14, l. 32. Selle ankeedi kohta vaata lähemalt A. Vassar, Mihkel Veske katse koguda materjale eesti talurahvakoolide kohta. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 4, lk. 307—312.

andmestik erakordse väärtusega meie etnograafiateadusele. Ankeedimeetodil kogutud materjalidele lisandub Veske artiklite sari «Soome sugu rahvaste elumajade ajaloo».²² Suur kodu-uurimislik tähtsus oli ka Veske tegevusel rahvaluule kogujana.

Vastukajad Veske ankeetidele ei olnud küll niivõrd laialdased kui reageeringud Hurda üleskutsetele rahvaluule kogumiseks, kuid ka Veskel läks korda luua võrdlemisi ulatuslik korrespondentide võrk. Silmapaistvaim tema kirjasaatjaist oli taluperemees Jakob Jagomann²³ (1844—1910). Viimase «Räpina kihelkonna ajaraamat» sisaldab suure väärtusega andmeid kihelkonna majandus- ja kultuurielust ning ajaloo, muu hulgas ka talude rendiolude ja pärieksostmise ning taluteenijate palkade kohta, samuti pärimuslikke teateid kohalike mõisate ja Räpina paberivabriku ajaloo kohta. Kroonikakirjutamise kõrval kogus Jagomann ka folkloori.

Folkloristlik ja etnograafiline kodu-uurimine oli tähtsal kohal ka Juhan Kunderi (1852—1888) tegevuses. Väljapaistva kultuuritegelase saavutuseks selles tööloigus olid 1885. aastal ilmunud «Eesti muinasjutud». Lisaks sellele on Kunder avaldanud mitmeid isiklikul kodu-uurimistöö põhinevaid teoreetilisi kirjutisi ning uurimiskavu.

Jaan Jungi (1835—1900) laialdane kodu-uurimislik tegevus algas rahvaluule kogumisega ning sarja «Kodumaalt» koondatud ajalooliste lühiteoste avaldamisega. Selles aastail 1874—1879 Tartus ilmunud sarjas leidub töid Hiiumaa, Viljandi, Põltsamaa, Paide ja teiste Eesti paikkondade ajaloo kohta. Veelgi väärtuslikum on Jungi 1893. aastal ilmunud Halliste ja Karksi kiriku ja kihelkonna ajalugu.²⁴

Ennekõike pälvib aga Jung tähelepanu oma arheoloogilise kodu-uurimisega. Äratuse selleks sai ta Õpetatud Eesti Seltsilt, kuid vähemalt samal määral ka Eestit külastanud soome teadlastel Johann Reinhold Aspelinilt ja Hjalmar Appelgrenilt.²⁵

Oma uurimistöö kahe viimase aastakümne (1880—1900) kestel aga tegi Jung seda juba iseseisvalt ning laialdase kaastöölise võrgu abil. Eriti suureks paisus tema kaastöölise arv 1895. aastast peale, kui Jung hakkas ajakirjanduses avaldama üleskutseid arheoloogiliseks uurimistööks ning varsti pärast seda ka uurimisarundeid. Jung algatas Eesti ala muinasmälestiste süstemaatilist registreerimist ja kirjeldamist ning vähemalt Pärnu ja Viljandi maakonna osas suutis ta selle ka enam-vähem lõpule viia. Selle töö tulemused on avaldatud tema teose «Muinasaja teadus Eestlaste maalt» teises (1898) ja postuumselt ilmunud kolmandas köites (1910). Käsikirjalisi materjale on Jungilt säilinud Saaremaa ja Kagu-Eesti ning tema kaastöölisel Anton Suurkaselt Läänemaa kohta.

Jungi töö väärtust aitas tõsta see, et ta ei piirdunud kinnismuististe välise kirjeldamisega, nagu seda tehti prof. A. M. Tallgreni juhtimisel veel 1920-ndail aastail, vaid ta kogus ja laskis koguda ka nende muististega seotud suulist rahvatraditsiooni. XIX sajandi viimastel aastatel küllaltki laialdaseks paisunud arheoloogiline kodu-uurimine katkes Jungi surmaga 1900. aastal.

*

See, et ühe või teise poolt algatatud ning käigus hoitud kogumistöö nende surma või eemalejäämisega katkes, tekitas sajandi lõpu poole vajaduse rahvuslikku kodu-uurimist juhtiva ja koordineeriva organisatsiooni järele. Ajutiselt oli seda osa teatud ulatuses täitnud Eesti Kirjameeste Selts, kes aga 1892. aastal ametivõimude poolt suleti. XX sajandi algul kerkis keskse kodu-uurimisliku organisatsiooni rajamine senisest veelgi teravamalt päevakorraale. Uue tõuke andis selleks väljapaistva kodu-uurija ja kodu-uurimise organisaatori Jakob Hurda surm 31. detsembril 1906, mis tekitas

²² «Oma Maa» 1884, lk. 105—108, 125—128, 147—148 ja 171—173.

²³ Jakob Jagomann, Räpina kihelkonna Aija Ramat. 1876. Säilitatakse KM RO, EKS 8°5. Lähemalt vt. R. Põldmäe, Jakob Jagomann ja tema «Räpina kihelkonna ajaraamat». «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1957, nr. 1, lk. 65—73.

²⁴ Halliste ja Karksi kirikute ja kihelkondade ajalugu. Halliste kiriku 25 aastase juubileumi mälestuseks 29. oktoobril 1892 kokku pannud J. Jung. Tartu, 1893.

²⁵ J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt I. Jurjew, 1899, lk. 5—14; V. Ernits, Johann Reinhold Aspelin. «Eesti Kirjandus» 1915, lk. 209—215.

tema korrespondentide võrgu täieliku lagunemise ohu ning muutis ka kogude saatuse ebamääraseks.

1907. aastal asutati Eesti Kirjanduse Selts ning järgmise aasta algul loodi tema juurde ajalootoimkond, kes võttis endale laialdased kodu-uurimislikud ülesanded. Toimkond tegi hinnatavat tööd kultuuriloolise väärtusega käsikirjade, ennekõike eesti rahvusliku liikumise ja kultuuritegelaste kirjavahetuste koondamisel ja säilitamisel. Ühtlasi asuti mälestuste üleskirjutamisele ja suulise rahvatraditsiooni kogumisele. Küllaltki laialdaseks aktsiooniks kujunes peremärkide kogumine ja kirjeldamine.

Mitmesuguste materjalide kogumine oli ajalootoimkonna poolt mõeldud peamiselt ettevalmistusena Eesti kihelkondade ajaloo süstemaatiliseks läbiuurimiseks. See tegevussuund kujunes edasises kodu-uurimistöös kõigiti otstarbekohaseks ning perspektiivseks. Selle kõrval pöörati suurt tähelepanu ka perekondade ajaloo uurimisele. Kodu-uurijate kaadri laiendamiseks aitasid geneoloogilised harrastused kahtlemata kaasa, kuid oma ideoloogiliselt suunitluselt kujunes perekondade ajaloo uurimine ekspuataatorite ülistamiseks balti saksa aadlihistoriograafia eeskujul ja seega mitmeti reaktiooniliseks.

Üheks sammuks arvukaid kaastöölisi ühendava kodu-uurimisliku keskorganisatsiooni loomise suunas oli Eesti Rahva Muuseumi asutamine 1909. aastal. See sai teoks pärast pikaajalisi ettevalmistusi. Juba varem olid rajatud kodu-uurimisliku tööga kogutud materjalidel põhinevad muuseumid Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Üliõpilaste Seltsi ja Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi juures. Nendelt sai Eesti Rahva Muuseum oma kogude põhifondi, mida asuti kiiresti täiendama. Selle muuseumi tegevussfäär ei piirdunud kaugeltki ainult etnograafiaga, vaid hõlmas ka rahvaluulet ja asustus- ning kultuurilugu. Ülejäänud kodu-uurimise valdkonnad jäid aga Eesti Rahva Muuseumi tegevusalast siiski välja. Kodu-uurimisliku keskorganisatsiooni rajamiseks oli seega vaja veel edasisi samme.

Teatavaid saavutusi kodu-uurimise õhutamisel ja koordineerimisel oli Eesti Üliõpilaste Seltsil. 1911. aastal loodi tema juurde ajaloo osakond, mis järgmisel aastal ümber kujundati kodumaa ja selle mineviku tundmaõppimise osakonnaks. Viimane lõi tiheda kontakti soome kodu-uurijatega ning jälgis oma töös nende eeskujusid. Uurimistöö hõlbustamiseks asuti kodulooliste materjalide bibliografeerimisele. Materiaalse hüvituse tahtud tööga rajati alus eesti ajakirjanduse analüütilisele bibliograafiale. Suure tähtsusega oli 1914. aastal avaldatud üleskutse «Kodumaad uurima»²⁶, milles põhjendati kompleksse kodu-uurimise vajalikkust ning kutsuti selleks üles. Eesti Kirjanduse Seltsi algatust uurida kihelkondade ajalugu täiendati kihelkondade looduse ja kaas-aegse elu-olu uurimisega. Lisaks üleskutsele «Kodumaad uurima» avaldati tööjuhend «Kihelkondi kirjeldama».²⁷

Eesti Üliõpilaste Selts juhtis ja suunas aga ikkagi ainult üliõpilastest kodu-uurijate tööd. Laiemate hulkade kaasatõmbamiseks oli vaja niisugust organisatsiooni, kuhu oleksid võinud kuuluda inimesed kõigist elanikkonna kihtidest. Säärasena rajati 1914. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi kodumaa tundmaõppimise toimkond.²⁸ Veel samal aastal algas Esimene maailmasõda, mis viis kodu-uurimise ajutisele soikumisele.

Esimesele maailmasõjale vahetult eelnenud aastad kuulusid kõige saavutusrikkamate hulka. Materjalide kogumise kõrval võttis hoogu ka kodu-uurimislike tööde publitseerimine. Ilmus koduloolisi küsimusi käsitlevaid teoseid ning paljud kodu-uurijad avaldasid oma töid perioodika veergudel. Mitmed väärtuslikud kirjutised jõudsid lugejate kätte Eesti Üliõpilaste Seltsi väljaande «Sirviluad» (1896—1921) veergudel. 1912.—1914. aastail oli ajakiri «Kodu» valdavas osas kodu-uurimuslikele töödele pühendatud väljaandeks. Samalaadilisi materjale avaldasid ka ajakiri «Külaline» (1910—1915) ja mitmed teised.

Väljapaistvamaid kodu-uurijaid uue sajandi alguskümnenditel oli Matthias Eisen (1857—1934), viljakaim Hurda tegevuse jätkaja. Eiseni kultuurilooliste huvide amplituud oli veel laiem kui Hurda oma. Oma folkloristlikus töös pööras ta erilist tähelepanu

²⁶ «Üliõpilaste Leht» 1914, nr. 3/4, lk. 54—57.

²⁷ Sealsamas, lk. 57—63.

²⁸ Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat VII (1914). Jurjev, 1915, lk. 93.

rahvapärimate seosele kohaliku olustikuga. Eisen on kodu-uurimist edendanud rahva-
luule, etnograafia, ajaloo, kirjandusloo ja mitmetel teistel aladel.

Eesti Kirjanduse Seltsi ajalootoimkonna kodu-uurimislikku tööd juhtis alates 1908.
aastast Villem Reiman (1861—1917). Tema oligi seltsi poolt avaldatud uurimist õhu-
tavate üleskutsete autor. Reimani enda kodu-uurimuslikest töödest kuuluvad väärtusli-
kumate hulka kultuurilooliste esseede valimik «Kivid ja killud»²⁹ ning kirjutised tema
toimetatud viieandlises kogumikus «Eesti Kultuura» (1911—1915). Reimani tegevusele
vajutas aga reaktsoonilise pitseri selles üsna järjekindlalt avaldud kodanliku natsiona-
lismi propaganda ja klerikalism.

Töötavate hulkadega järjest teravamasse vastuollu sattuva natsionalistliku kodanluse
katsed allutada kodu-uurimine oma mõjudele tingisidki, et see lakkas olemast niisugune
enam-vähem jäägitult progressiivseid eesmärke taotlev tegevus, nagu ta oli seda olnud
oma sünnimomendil. Mõisnikevastased võitlusmomendid taandusid osaliselt tagaplaanile.
Kuid niivõrd kui kodu-uurimine tähendas rahva enda püüdluste, tema töö ja võitluse
esiletoomist, sisaldas ta endas nüüdki progressiivseid elemente. Organisatsiooniliselt vii-
sid uue sajandi alguskümnendid kodu-uurimise laienemisele ja kindlustumisele.

*

Kogu eesti rahvusliku kodu-uurimise ajaloo kestel on temas kõige aktiivsemat osa
etendanud meie rahvaga tihedalt seotud haritlaskond, eriti õpetajad. Ühtlasi
asusid nad juba möödunud sajandi 60-ndatest aastatest peale kasutama kodu-uurimise
tulemusi õppetöös, rakendama selles koduloolist printsiipi.

C. R. Jakobson oli Eestis esimene, kes oma koolilugemikku lugemispalade valikul
lähtus lapse kodukohast. Äratusi selleks sai ta nähtavasti juba Valgas J. Cimze semi-
naris (1856—1859). Pärast selle lõpetamist koolmeistrina oma kodukohas Tormas tööta-
des kogus ta andmeid kohalike muistsete mälestusmärkide, eriti nn. Linnutaja mäe kohta,
mille järgi ta hiljem valis oma pseudonüümi.³⁰ Ühtlasi tundis ta suurt huvi rahvapäri-
muste vastu. Torma loodust kasutas ta botaanilisteks ja zooloogilisteks vaatlusteks. Nii
küpsesid eeldused õpikute koostamiseks õpilaste maailma- ja elutunnetuse järkjärgulise
laiendamise printsiibil, lähtudes nende endi kodukohast. Seda printsiipi rakendas Jakob-
son nii oma kolmeosalises «Kooli lugemise raamatus» (1867—1876) kui ka «Veikeses
geograafias» (1868).

Pööre, mida tekitas Jakobsoni geograafiaõpik, muutub eriti arusaadavaks, kui arves-
tada, et selle eelkäijaks olnud M. G. Kauzmanni ja W. Schultzi koostatud õpikus «Keo-
grahvi, ehk õppetud Ma-ilma surussest ja Ma-ilma madest» (1854) algas maailmajagude
käsitlus Austraaliaga ja Euroopa riikide oma Portugaliga.

Kodu-uurimise ning õppetöös kodulooliste materjalide kasutamise varaseimate pro-
pageerijate hulka kuulus ka Tartu gümnaasiumiõpetaja Gustav Blumberg
(1834—1892), kes 1869. aastal avaldas saksakeelse teose «Heimathskunde», millest kaks
aastat hiljem ilmus eestikeelne tõlge.³¹ Viimane levis üsna laialdaselt ning temast ilmus
seitse trükki, neist viimane 1907. aastal. Blumberg propageeris eesrindlike didaktilisi
printsiipe, kuid oma poliitilistelt vaadetelt oli ta tugevasti balti saksa tagurluse mõju
all. Baltimaade ajalugu käsitas ta kohalike võõrrahvusest valitsevate klasside, mitte aga
siinsete põlisrahvaste ajalona. Seetõttu oli Blumbergi laialt levinud teose mõju üsna
kahepalgeline: ta õhutas küll koduloolise printsiibi rakendamisele, kuid seadis selle vae-
nuliku ideoloogia teenistusse. Eesti demokraatlikud rahvakooliõpetajad oskasid enamasti
võtta Blumbergi raamatust selle positiivse tuuma ning heita kõrvale rahvuslikele huvi-
dele vastukäivad poliitilised laadestused.

Pedagoogilistest kaalutlustest lähtudes propageeris kodu-uurimist ka Ado Grenz-
stein (1849—1916). Temagi poliitilises palges olid reaktsoonilised jooned vägagi tun-
duva erikaaluga, kuid erinevalt Blumbergist ei avaldanud need olulist mõju tegevusele
kodu-uurimise valdkonnas.

²⁹ Ilmus ainult esimene osa. (Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused nr. 1.) Tartu, 1917.

³⁰ Carl Robert Jakobson, Valitud teosed I. Tallinn, 1959, lk. 12 ja 13.

³¹ G. Blumberg, Juhataja Kodu- ning Isamaa tundmisele. Tartu, 1871.

Grenzstein ei võtnud omaks balti saksa aadlihistoriograafia seisukohti, vaid püüdis neid omamoodi ümber hinnata.³² Kodukoha ning kodumaa tundmaõppimise propagandistina ja koduloolise printsiibi pooldajana õppetöös väärrib see kõikuya suunaga ajakirjanik positiivset hinnangut. Grenzstein rõhutas, et igal õpetajal on tarvis tunda kohalikku paikkonda, sest «ilma selle teaduseta on ta paljas koolmeisteri vari» (minu sõrendus — V. J.).³³ 1882. aastal avaldas Grenzstein «Olevikus» 20-punktilise kodu-uurimise kava, mis oli esimene kodukoha komplekssele uurimisele suunav tööjuhend.³⁴ Selles kavas peeti silmas niihästi kohaliku looduse kui ka ajaloo, etnograafia, folkloori ja majanduselu küsimusi. Küllalt suur mobiliseeriv tähtsus oli ka ajalehes «Olevik» seitse aastat hiljem ilmunud kodu-uurimisele üleskutsuval artiklil.³⁵

Eesti ärksamad rahvakooliõpetajad olid aktiivsed osalised kõigis tähtsamates kodu-uurimislikes aktioonides. Näiteks kuulusid J. Hurda korrespondentide hulka J. Pezold Palmest, J. Elken Kodaverest, P. Abel ja J. Adamson Paistust, A. Perli Sangastest ning mitmed teisedki koolmeistrid.³⁶

Arheoloogilisest kodu-uurimisest võtsid J. Jungi poolt 1897. aasta algul ajakirjanduses avaldatud aruande kohaselt osa õpetajad Rull Tarvastust, Blumberg Türilt, Kaiv Rāpinast, Andresson Vastseliinast, Kooskord Vönnust ja Perli Sangastest.³⁷

Õpetajate osavõtt mitmesuguse vanavara kogumisest ning muudest kodu-uurimislkest töödest jätkus ka uue sajandi algul. Kodu-uurimise organiseerimisel suurt aktiivsust ilmutanud maalikunstnik Kristjan R a u d (1865—1943) töötas tihedas kontaktis paljude pedagoogidega. Mitmed neist asusid oma uurimistöö esialgsete tulemuste trükis avaldamisele. Sisukaid kirjutisi ilmus näiteks õpetaja Hans Martinilt.³⁸ Aktiivne kodu-uuri ja ning vanavara koguja Eesti Rahva Muuseumile oli Väike-Maarja koolmeister J. Elken. Temalt said ettevalmistuse ka mitmed kodu-uurimise aktivistid, nagu J. Grünthal, A. Veerbaum, E. Eichhorn, M. Landberg, H. Kirschbaum, A. Kala, I. Eiskop ja H. Kalda.³⁹

Uuel sajandil elaynes ka õpilaste kaasatõmbamine kodupaiga uurimisele. Mitmed nendest, näiteks E. Mäso Kodaverest ja E. Depman Viljandi kihelkonnast, suutsid oma õpetajate juhendamisel ära teha tunnustusväärse töö.⁴⁰

Koolis tehtava kodu-uurimisliku töö vajalikkust ning koduloolise printsiibi rakendamist õppetöös põhjendas uuel sajandil teoreetiliselt Mihkel K a m p m a a (1867—1943) oma teoses «Kodumaatundmise õpeviis» (1917). Kampmaa esitatus metoodilised seisukohad olid õiged ning otstarbekohased, kuid kodumaa uurimise eesmärke käsitas ta reaktsiooniliselt. Nagu G. Blumberg oli omal ajal eesrindlike kodulooliste õppemeetodite varjus levitanud balti saksa aadli arsenalist pärinevat ideoloogiat, nii asus M. Kampmaa levitama kodanlikku natsionalismi ja luterlikku fideismi. Koduloolist printsiipi püüdis ta kasutada mitte ainult ajaloo, geograafia ja teiste teaduste aluste õpetamisel, vaid ka usuõpetuses.

Hoopis progressiivsemad olid teise XX sajandi alguskümnenditel Eestis tegutsenud koduloolise printsiibi eestvõitleja, Rakvere Õpetajate Seminari ajaloo- ja geograafia-õpetaja Viktor B e r n a d s k i vaated. Püüdes õpilasi iseseisvale tööle virgutada, andis ta neile viimases klassis semestritöök referaate, mille koostamiseks tuli koguda tähelepanekuid ning andmeid kodukohast.

Koduloolise printsiibi rakendamisel kujunes Rakvere Õpetajate Seminar ülevenemaliselt eeskju andvaks. V. Bernadski ettekanne «Kodu-uurimise ringide loomisest õpeta-

³² Vt. A. Grenzstein, Herrenkirche oder Volkskirche? Eine estnische Stimme im baltischen Chor. Jurjev, 1899.

³³ «Oleviku Lisaleht» 6. apr. 1882.

³⁴ Sealsamas.

³⁵ «Olevik» 17. juulil 1889.

³⁶ V. M ä l k, Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus. Tallinn, 1963, lk. 60 ja 61.

³⁷ «Postimees» 4. jaan. 1897.

³⁸ Vt. «Kodu» 1912, nr. 5, lk. 37—39; nr. 7, lk. 56 jj.

³⁹ «Eesti Kirjandus» 1914, lk. 125.

⁴⁰ «Eesti Kirjandus» 1913, lk. 191—203; 1915, lk. 98.

jate seminarides» kuulati ära seminaridirektorite ja õpetajate üleriiklikul nõupidamisel 1917. aasta jaanuaris ning äratas seal üldist tähelepanu.⁴¹

*

Enne Suurt Oktoobrirevolutsiooni Eestis toimunud kodu-uurimise arengust tulenevad olulised õpised, mis on kasutatavad ka meie tänapäeva sotsialistlikus ühiskonnas.

1. Kodu-uurimine on tähtsaks tugibaasiks kõigile meie maa ja rahvaga tegelevatele teadusharudele. Näiteks Eesti arheoloogia muutus üksikute teadlaste kogutud sporaadiliste andmete ja spekulatiivsete hüpoteeside kogumikust süstemaatiliseks teaduseks alles kodu-uurimislike meetodite ulatuslikul kasutamisel. Ehkki meil on olemas spetsiaalne arheoloogiline uurimisasutus Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi arheoloogia sektori näol, on kodu-uurijate tegevus ka tänapäeval vältimatuks lisandiks kutseliste arheoloogide tööle. Analoogilisi järeldusi võimaldab teha ka eesti folkloristika ja mitmete teiste teadusharude ajalugu.

2. Kodu-uurimise edukuseks on hädavajalikud tema massilisus ning juhtivate uurijate tihedad sidemed rahvahulkadega. Just laialdane korrespondentide võrk tagas J. Hurda ja M. Veske folkloristliku, samuti J. Jungi arheoloogilise uurimistöo tulemusrikkuse. Tänapäeval on loodus- ja kultuurimälestiste kaitse edukam, mida rohkem on sellele tööle rakendunud usaldusmehi, samuti ei saa uurimistöo etnograafia, folkloori, keeleteaduse ja paljudel teistel aladel läbi ilma kogu vabariigi territooriumi hõlmava korrespondentide võrguta.

3. Eesti kodu-uurimise ajalugu õpetab, et juhtiva ja koordineeriva keskuse olemasolu on teaduslikku isetegevust suuresti soodustav tegur. Püsiva keskuse puudumine pidurdas nii XIX sajandil kui ka XX algul kodu-uurimist. Nõukogude Eestis aitas selle tegevuse elavnemiseks tunduvalt kaasa ENSV TA Kodu-uurimise Komisjoni asutamine 1958. aastal.⁴²

4. Eesti rahvuslik kodu-uurimine on olnud valdavas osas progressiivseid eesmärke teeniv võitlev liikumine. Sageli on teda ajendanud tahe ümber lükata rahvahulkadele vaenulike jõudude (XIX sajandil peamiselt balti parunite ja nende pastoritest käsilaste) levitatud väärteooriaid.

Vajadus hoida kodu-uurimine progressiivseid eesmärke taotleva idoloogilise võitluse teenistuses, on täielikult säilinud ka tänapäeval. Ideoloogiline vastane on aga muutunud. Nüüd tuleb võidelda mitmesuguste kodanlike mõjude ja iganditega ning nende seas religiooniga kui ühe tähtsamaga, mille ristiusulise vormi juured ulatuvad meil feodaalsesse ühiskonda.

5. Eesti rahvuslik kodu-uurimine ei ole end isoleerinud teistest rahvustest ega nende teaduse saavutustest. Välismõjude teadlik kasutamine nihästi kodu-uurimise organisatsioonilisel väljakujundamisel kui ka teaduslike üksikküsimuste lahendamisel on olnud kodu-uurimise edukuse tähtsamaks tagatiseks. Eesti rahvuslikust kodu-uurimisest on osa võtnud ka vene, soome ja teistest rahvustest isikuid, nagu näiteks V. N. Bernadski, P. A. Viskovatov, J. R. Aspelin ja H. Appelgren.

Seega on eesti rahvuslikus kodu-uurimises, hoolimata kodanluse katsetest kasutada teda natsionalismi propagandaks, varakult juurdunud internatsionalismi elemente. See asjaolu on meile tänapäeval suure tähtsusega. Kodu-uurimine ei tohi jääda mingisuguseks kitsaks «eesti asjaks», sellest on kutsutud osa võtma kõigist rahvustest töötajad. Ka kodu-uurimise kaudu saab internatsionalismi propagandaks mõndagi ära teha.

⁴¹ K. Kotsar, Ajaloo õpetamine eesti rahvakoolis (kuni 1917. a.). Käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus, lk. 345.

⁴² Märgime võrdluseks, et 1964. aastal tegutses kodu-uurimise alal Eesti NSV-s 44 täiskasvanute ringi (kokku 778 liikmega) ning 404 ringi ja organisatsiooni koolides (kokku 9441 õpilasega). 1964. aasta lõpul oli meil mitmesuguste teaduslike asutuste ja organisatsioonide korrespondente, usaldusmehi jt., kes tegelesid organiseeritult kodu-uurimisega, kokku 2723. 1965. aasta jaanuaris oli rajoonides ja linnades 17 kohalikku kodu-uurimist organiseerivat keskust — kodu-uurimise toimkonda, kelle liikmete koguarv on 221.

6. Eesti kodu-uurimise ajalugu õpetab, et erakordselt suurt osa on selles etendanud õpetajad. On vaja, et meie õpetajaskond oleks ka edaspidi oma osavõtuga kodu-uurimisest eeskujuks töötajate laiadele hulkadele.

7. Juba XIX sajandist leidub küllaldaselt näiteid kodu-uurimise tulemuste kasutamise kohta pedagoogilises töös. Kodu-uurimine on olnud vahendiks õppemeetodite parendamisel ning õpetaja meisterlikkuse tõstmisel. Neid mineviku positiivseid kogemusi on Nõukogude Eesti koolides juba edukalt rakendatud ning traditsioon kodu-uurimistöö tulemuste (niihästi kirjandusest või muul teel saadud andmete kui ka õpetaja isiklike uurimistulemuste) kasutamiseks õppetöös peaks senisega võrreldes veelgi rohkem juurduma.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
17. XII 1964

В. ЯРВ

ОБ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТОНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО КРАЕВЕДЕНИЯ ДО ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

При развитии краеведения в Эстонской ССР наряду с широкими возможностями, которые представляет для такой работы советский строй, эстонские краеведы опираются на прогрессивные национальные традиции, сложившиеся в прошлом. Настоящее исследование посвящено истории формирования этих традиций до Великой Октябрьской социалистической революции.

Появлению эстонского национального краеведения предшествовало краеведение прибалтийско-немецкое, главным объектом исследования которого было прошлое и настоящее прибалтийских немцев. В связи с этим основоположники эстонского национального краеведения могли использовать результаты исследований прибалтийских немцев с большими ограничениями; кроме того, им приходилось вести непримиримую борьбу с реакционными ложными концепциями, которые распространяли немецкие краеведы.

Отдельные представители интеллигенции, вышедшие из среды эстонского крепостного крестьянства и сохранившие связи со своим народом, положили начало национальному краеведению как части национальной культуры еще в первой половине XIX века. Наиболее выдающимися учеными, работавшими первоначально в одиночку, были Фр. Р. Фельман (1798—1850) и Фр. Р. Крейцвальд (1803—1882).

Во второй половине XIX века сложились благоприятные условия для более успешного развития национального краеведения. В связи с распространением капитализма и формированием буржуазной нации и национального самосознания всестороннее изучение родного края и его культуры начинает получать все более широкую поддержку. В этот период выдвигаются такие известные организаторы краеведческой работы, как Я. Хурт (1839—1907) в области фольклора, М. Веске (1843—1890) — в области фольклора, этнографии, народного просвещения и культуры, Я. Юнг (1835—1900) — в области археологии. Центром национального краеведения в 70—80-е годы прошлого столетия становится Общество эстонских литераторов, которое, однако, в 1892 г. было закрыто царскими властями.

В начале нашего века остро ощущалась необходимость такого центра, который взял бы на себя руководство и координацию исследовательских работ. Появился ряд организаций, возглавивших дело развития национального краеведения. В 1907 г. было создано Эстонское литературное общество, а год спустя при нем начала работать историческая комиссия. В 1909 г. был основан Музей эстонского народа, ставший центром краеведческой работы в области этнографии, фольклора, истории заселения и культуры. Для более широкого привлечения к краеведению студентов в 1911 г. при Эстонском студенческом обществе было создано отделение истории, преобразованное год спустя в отделение изучения родного края и его истории. Главным центром национального краеведения дооктябрьского периода стала созданная в 1914 г. при Эстонском литературном обществе комиссия по изучению родного края.

На протяжении всей истории эстонского национального краеведения активное участие в его развитии принимала близкая к народу интеллигенция, особенно учительство. Вместе с тем учителя уже с 60-х годов прошлого столетия начали использовать результаты краеведческих исследований в преподавательской работе, вводя в

нее элементы, связанные с изучением родного края. Основоположителем этого направления был один из наиболее выдающихся представителей буржуазно-демократического крыла эстонского национального движения К. Р. Якобсон (1841—1882), который использовал краеведческие принципы во всех трех книгах своей «Школьной книги для чтения» (1867—1876) и «Маленькой географии» (1868).

Кроме того, краеведческая работа содействовала улучшению методов преподавания и повышению профессионального мастерства учителей.

Опыт, накопленный в результате краеведческих исследований дооктябрьского периода, сводится в основном к следующему.

Краеведение представляет собой существенный базис для всех отраслей науки, занимающихся проблемами прошлого и настоящего нашей страны и народа. Так, археология Эстонии превратилась из собрания случайных фактов и умозрительных гипотез, накопленных и выдвинутых отдельными учеными, в систематическую науку лишь на основе широкого использования краеведческих методов. К аналогичному выводу можно прийти и при рассмотрении истории нашей фольклористики и многих других отраслей науки.

Для успешной краеведческой работы необходимо, чтобы она носила массовый характер и чтобы ее организаторы и руководители поддерживали тесные связи с народом. Именно широкая сеть корреспондентов обеспечила в свое время успех исследованиям Я. Хурта, М. Веске и Я. Юнга. В наши дни охрана природных объектов и памятников старины может быть тем успешнее, чем больше энтузиастов принимает в ней участие. Также немислима исследовательская работа в области этнографии, фольклора, языкознания и многих других отраслей науки без охватывающей всю территорию республики сети корреспондентов.

История эстонского краеведения свидетельствует о том, что существование руководящего и координирующего центра необходимо для успешной самостоятельной научной работы. Отсутствие такого центра в XIX и начале XX в. тормозило развитие краеведения. В Советской Эстонии создание в 1958 г. Комиссии по исследованию родного края АН ЭССР значительно стимулировало эту работу.

Эстонское национальное краеведение почти всегда было движением, служившим прогрессивным целям. Очень часто им руководило стремление опрокинуть ложные теории, распространяемые враждебными народу силами (в XIX в. главным образом прибалтийскими баронами и их прихвостнями-пасторами). Краеведение должно и в наши дни служить прогрессивной идеологии. Правда, противник теперь другой. Сегодня приходится бороться против различных буржуазных влияний и пережитков, в том числе против главного из них — религии, корни которой уходят у нас в эпоху феодализма.

Эстонское национальное краеведение никогда не изолировало себя от других народов и их научных достижений. Сознательное использование этих достижений как при выработке организационной структуры краеведения, так и при решении отдельных научных проблем явилось одним из факторов, обеспечивших его успешное развитие. В нем участвовали представители русской, финской и других национальностей. Тем самым в эстонском национальном краеведении, вопреки попыткам буржуазии использовать его в интересах националистической пропаганды, уже издавна укоренились элементы интернационализма. Это обстоятельство имеет большое значение в наши дни. Краеведение не может и не должно быть узким «сугубо эстонским» делом, в нем должны участвовать представители всех национальностей. Только при этом условии краеведение может внести свой вклад в дело пропаганды и воспитания интернационализма.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
17/XII 1964

V. JÄRV

ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER ESTNISCHEN NATIONALEN HEIMATFORSCHUNG VOR DER GROSSEN SOZIALISTISCHEN OKTOBERREVOLUTION

Zusammenfassung

Bei der Entwicklung der Heimatforschung in Sowjetestland stützt man sich neben den weiten Möglichkeiten, die dank der Sowjetmacht offen stehen, auch auf die progressiven Traditionen der nationalen Heimatforschung. Die vorliegende Untersuchung behandelt eben die Gestaltung dieser Traditionen vor der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution.

Der estnischen nationalen Heimatforschung ging die der Deutschbalten voran, die zum grossen Teil die Vergangenheit und Gegenwart der Deutschbalten selbst untersuchte. So konnten diese Forschungsergebnisse von der estnischen nationalen Heimatforschung nur in begrenztem Umfang benutzt werden: die hervorragenden Vertreter der estnischen nationalen Heimatforschung hatten fortwährend gegen die falschen reaktionären Ansichten der deutschbaltischen Heimatforschung anzukämpfen.

Einzelne aus dem geknechteten estnischen Volke hervorgegangene, dem Volke treu gebliebene Gebildete begründeten die nationale Heimatforschung als einen Bestandteil der nationalen Kultur bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Solche zuerst einzeln stehende Gestalten waren Fr. R. Faehmann (1798—1850) und Fr. R. Kreutzwald (1803—1882).

Günstigere Voraussetzungen einer umfangreicheren nationalen Heimatforschung entstanden aber in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In Verbindung mit dem Siegeszug des Kapitalismus und der Herausbildung der darauf basierenden bürgerlichen Nation und des Nationalbewusstseins, fanden die Aufrufe der Heimatforscher verhältnismässig lebhaften Widerklang. Hervorragende Organisatoren waren auf dem Gebiete der Folklore J. Hurt (1839—1907), auf dem Gebiete der Ethnographie, Folklore und Kulturgeschichte M. Veske (1843—1890) und auf dem Gebiete der Archäologie J. Jung (1835—1900). Den Mittelpunkt der nationalen Volkskunde bildete in den siebziger und achtziger Jahren vorigen Jahrhunderts gewissermassen die Gesellschaft Estnischer Literaten, die aber 1892 von den Behörden geschlossen wurde.

Anfang des 20. Jhs. wurde das Bedürfnis nach einem die Forschungsarbeiten koordinierenden und leitenden Zentrum immer dringender. Es wurden mehrere Organisationen geschaffen, die sich die Förderung der nationalen Heimatforschung zum Ziel setzten. 1907 wurde die Estnische Literarische Gesellschaft gegründet, im nächsten Jahr deren Geschichtsabteilung. 1909 wurde mit der Organisation des Estnischen Volksmuseums begonnen, das die Leitung der heimatkundlichen Arbeiten auf dem Gebiete der Ethnographie, der Folklore, der Siedlungs- und Kulturgeschichte übernahm. Um die Studenten in einem grösseren Ausmass für die Heimatforschung zu gewinnen, wurde 1911 eine Geschichtsabteilung des Vereins Estnischer Studierender gegründet; nach einem Jahr wurde die Abteilung umgestaltet, sie hiess nunmehr Abteilung für Erforschung der Heimat und ihrer Vergangenheit. Das wichtigste heimatkundliche Zentrum bildete aber ein entsprechender, 1914 gegründeter Ausschuss der Estnischen Literarischen Gesellschaft.

An der estnischen nationalen Heimatforschung hat die volksverbundene estnische Intelligenz, besonders die Lehrer, am aktivsten teilgenommen. Zugleich begannen die Lehrer schon seit den sechziger Jahren vorigen Jahrhunderts die Ergebnisse der Heimatforschung im Unterricht anzuwenden, indem sie heimatkundliche Elemente einführten. Einer der Vorkämpfer war hier der hervorragende Vertreter der bürgerlich-demokratischen Richtung der nationalen Bewegung C. R. Jakobson (1841—1882); in seinem aus drei Teilen bestehenden «Schullesebuch» (1867—1876) und seiner «Kleinen Erdkunde» (1868) hat er das heimatkundliche Prinzip angewandt.

Die Heimatforschung hat wesentlich zur Besserung der Lehrmethoden und zur Hebung der allgemeinen Meisterschaft der Lehrer beigetragen.

Aus der Entwicklung der estnischen Heimatforschung vor der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution ergaben sich folgende Erfahrungen:

Die Heimatforschung gilt als wichtige Basis für alle Zweige der Wissenschaft, die sich mit unserem Land und Volk beschäftigen. So z.B. die Archäologie, die früher in Estland aus sporadischen Angaben und spekulativen Hypothesen einzelner Wissenschaftler bestand, wurde erst nach Anwendung heimatkundlicher Methoden zu einer systematischen Wissenschaft. Analogische Folgerungen können auch bei der estnischen Folkloristik und bei einigen anderen Zweigen der Wissenschaft gemacht werden.

Die Heimatforschung erfordert, um erfolgreich zu sein, eine massenhafte Verbreitung und engen Kontakt der Forscher mit dem Volke. Gerade ein ausgedehntes Korrespondentennetz war es, was den Erfolg der Forschungen von J. Hurt, M. Veske und J. Jung sicherte. Heutzutage ist der Schutz der Natur- und Kulturdenkmäler um so effektiver, je mehr Vertrauensleute daran teilnehmen. Andererseits erfordert die Untersuchung der Ethnographie, der Folklore, der Sprache und verschiedener anderer Fachgebiete ein sich über die ganze Republik erstreckendes Netz von Heimatforschern.

Die Geschichte der estnischen Heimatforschung lehrt, dass das Vorhandensein eines leitenden und koordinierenden Zentrums einen die wissenschaftliche Betätigung wesentlich fördernden Faktor darstellt. Das Fehlen eines solchen Zentrums behinderte die Entwicklung der estnischen Heimatkunde am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jhs. In Sowjetestland hat die Begründung der Kommission für Heimatkunde an der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR (1958) eine merkliche Belebung auf diesem Gebiet herbeigeführt.

Die estnische nationale Heimatforschung war grösstenteils kämpferisch und progres-

sive Zwecke anstrebend. Ein Motiv dazu bildete nicht selten der Wunsch, volksfeindliche Irrtheorien (im 19. Jh. meist die des baltischen Adels und der Pastoren) zu widerlegen.

Auch heute ist es genau so nötig, die Heimatforschung im Dienst einer um progressive Ziele kämpfenden Ideologie zu behalten. Der ideologische Gegner ist jetzt aber ein anderer. Es gilt jetzt, gegen verschiedene bürgerliche Einwirkungen und Überbleibsel anzukämpfen, — auch gegen die Religion, deren christliche Form bei uns in der feudalen Gesellschaft wurzelt.

Die estnische nationale Heimatforschung schloss sich weder gegen andere Nationalitäten noch gegen die wissenschaftlichen Errungenschaften anderer Völker ab. Die bewusste Anlehnung an fremde Einwirkungen sowohl in organisatorischen Fragen als auch bei der Lösung einzelner wissenschaftlicher Probleme war für die Heimatforschung stets ein fördernder Faktor. An der estnischen nationalen Heimatforschung haben sich auch russische, finnische und andere Forscher beteiligt. Trotz der Bemühungen der Bourgeoisie, die Heimatforschung für die nationalistische Propaganda auszunutzen, haben hier längst internationale Elemente Fuss gefasst. Dieser Umstand ist heute von grosser Bedeutung. Die Heimatforschung darf nicht eine engbegrenzte «estnische Angelegenheit» bilden, es müssen daran Werktätige verschiedener Nationalitäten teilnehmen. Auch Heimatforschung kann zum Propagieren des Internationalismus manches beitragen.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 17. Dez. 1964